

't inschrien

dertiende jaargang nr. 1, januari 1981 kwartaaluitgave

Een Inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Kopij inzenden aan:

G.J.B. Gorel, Laaressingel 19, Enschede — redactie-secretaris.
telef. 053 - 35 77 79

Redactie: J.J.H. Meijer, Olde Meulenweg 2, Hengelo, tel. 074 - 91 28 51, eind redacteur
Adriaan Buter, Neede
H.H. Hagens, Almelo
J. Overbeeke, Haaksbergen
Th. L.M. van Stapele, Hengelo

Administratie:

G.J.B. Gorel, Laaressingel 19, Enschede tel. 053-35 77 79

Bank: Algemene Bank Nederland N.V. te Enschede, Hoedemakersplein.

Giro: nr. 18 18 110 t.n.v. Administratie 't Inschrien, Laaressingel 19, Enschede

Abonnementsprijs f 15,— per jaar.

Losse nummers f 4,— (exclusief portokosten)

Uitgave van de Oudheidkamer 'Twente' te Enschede.

Overname van de Inhoud, in welke vorm ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De toekomst van het regionalisme

Toespraak gehouden bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Oudheidkamer Twente

Wie er zich eens toe zet om te proberen de toekomst van het regionalisme te achterhalen, wat ik voor deze feestelijke gelegenheid nu eenmaal op mij genomen had, die scheept zichzelf wel op met eigenaardige en door persoonlijke omstandigheden merkwaardig bijgekleurde problemen. Want hoe zit dat eigenlijk met pogingen iets van welke toekomst dan ook te achterhalen? Een toekomst laat zich immers op z'n best alleen maar voorspellen en een ieder weet toch, hoe slecht het heel wat voorspellingen vergaat, al naar gelang de vermeend voorziene toekomst naderbij komt. Ik beseef maar al te goed, dat wat ik van de toekomst van het regionalisme zeggen ga, nauwelijks een beter lot beschoren zijn kan. Dat klinkt als een verontschuldiging bij voorbaat, ik weet het. Zo is het inderdaad bedoeld.

Het zou voorzichtiger geweest zijn en van wat meer gezonde zelfkritiek getuigend, in plaats van over de toekomst eenvoudig over toekomst van het regionalisme te spreken. Dat had mij de kans geboden veel vrijblijvender uitspraken te doen en waar nodig mij te redden in mogelijkheden van het regionalisme, waarvan ik vurig hoop, dat zij bestaan. Daarin schuilen namelijk de zopas bedoelde door persoonlijke omstandigheden merkwaardig bijgekleurde problemen. Het is één van de eigenaardigheden van het regionalisme, dat het tenslotte bepaald wordt door en ook alleen maar bestaan kan bij de gratie van wat regionalisten veronderstellen te voelen, te ervaren, te verwachten en vooral te hopen. Andere

eigenaardigheden, die het regionalisme kenmerken, zijn van de gevoelens, de ervaringen, de verwachtingen en de hoop van de overtuigende regionalisten rechtstreeks afleidbaar. Soms zijn ze tot controleerbare objectiviteiten concreetiseerd, een ander maal verzanden ze in irrationele, maar daarom nog geenszins gemakkelijk weerlegbare subjectiviteiten. Wie zich met de toekomst van het regionalisme bezighoudt, zal zich speculerenderwijze met zulke objectiviteiten en subjectiviteiten moeten inlaten en bereid zijn die bij zichzelf vast te stellen en vervolgens te aanvaarden. Zo hij daartoe niet bereid of in staat is, kan hij ten aanzien van de toekomst van het regionalisme moeilijk anders concluderen dan dat die niet bestaat. Daarbij aansluitend zal hij bovendien nog wel willen betogen, dat het regionalisme niet eens enig aantoonbaar of zelfs maar tolerabel recht van bestaan bezit en het evenmin ooit bezeten heeft. Regionalisme is een zaak van regionalisten en van hen alleen, omdat zij het weten willen.

Ter verheldering van deze, naar ik aanemen moet, niet onmiddellijk doorzichtige gang van mijn gedachten lijkt het mij gewenst nader in te gaan op wat er zoal onder regionalisme begrepen wordt. Pogingen om het als begrip te omschrijven hebben meestal dit met elkaar gemeen, dat regionalisme opgevat wordt als te zijn een streven, betrekking hebbend op een bepaald gebied: een streek, een gewest, een regio. Op de eenvoudigste manier geformuleerd klinkt dat dan als: regionalisme wil opkomen voor een regio. Al weten wij daarmee nog niet wat 'opkomen voor' zeggen wil en nog minder wat onder

'een regio' verstaan moet worden, duidelijk is in ieder geval, dat er naar iets gestreefd wordt, wat afhankelijk is van de aan het begrip regio toe te kennen inhoud. Iets verder gaan omschrijvingen in deze vorm: regionalisme is het streven het eigene, het karakter van een streek te handhaven. Iets verder, inderdaad, maar het eigene, het karakter van een streek, dat is toch altijd nog rijkelijk vaag en dat blijft het, ook als er aan toegevoegd wordt, dat men ter handhaving daarvan dialekten, plaatsnamen, veldnamen, persoonsnamen, klederdrachten, kortom de ganse folklore onderzoekt en beschrijft.

Aanzienlijk verder durft Van Dale te gaan. Voor dat woordenboek geldt als eerste betekenis van regionalisme: het cultiveren van de aparte tradities - en dat zijn dan de dialekten, klederdrachten, zeden en gewoonten - van een bepaald gewest tegenover de nivellering die van de moderne staat uitgaat. Dat laat aan duidelijkheid weinig te wensen over, al hoeft natuurlijk niet iedere regionalist nu meteen ook zo gelukkig met deze betekenisomschrijving te zijn. Volledigheidshalve laat ik hier de tweede betekenis volgens Van Dale volgen: het streven naar of behoud van gewestelijke autonomie. Maar het is wel van belang ons van meet af te realiseren, dat blijkbaar beide betekenissen voorkomen en van elkaar gescheiden kunnen worden, gelukkig echter niet alleen op gezag van Van Dale. Het zou trouwens best eens kunnen zijn, ondanks het zo schrandere door Van Dale gemaakte verschil in betekenis, dat het met de cultivering van aparte gewestelijke tradities heel gauw gedaan is, zodra een regio zich politiek en sociaal isoleert, autonoom wordt en boven zichzelf uitgroeit tot staat en volk. Gewest, streek of regio, dat zijn, naar het lijkt, de onmisbare sleutelwoorden, die ons op het spoor van een waarlijk beleefd regionalisme moeten zetten, maar ze zijn als begrippen al even

moelijk in heldere definities te vangen. In Oostnederland lijkt het er in sommige gevallen op, dat een regio eenvoudig met een provincie samenvalt. Voor wat Groningen en Drente betreft gaat het heel vaak aardig in die richting. Men spreekt er met groot gemak van het Gronings en het Drents, van Groninger en Drentse literatuur, van Groninger en Drentse kostuums, van Groninger en Drentse boerderijen, van het Groninger en het Drentse landschap, van de Groninger en de Drentse cultuur. Maar het zou toch een al te bevreemdend verschijnsel zijn, dat een zo willekeurige grootheid als een provincie, die immers meer niet is dan een bestuurlijk-administratieve eenheid van vrij recente datum, in die strikte zin cultureel bepalend zijn kan. Waartoe overigens de gelijkstelling van een provinciale administratieve eenheid aan een als regio beleefde eenheid aanleiding geven daarvan zou Friesland ons een leerszaam lesje lezen kunnen. Zo'n gelijkstelling heeft daar enkele pijnlijke conflicten veroorzaakt tussen de bestuurlijk tot Friesland behorende, maar niet Fries sprekende Stellingwerven en de provinciale overheden als gevolg van de voorgenomen invoering van het Fries als verplicht leervak op de basisscholen in heel de provincie, dus ook in de Stellingwerven.

Maar wat zou ik hier in Twente moeten zeggen over het verschil tussen een provincie, zo nodig als bestuurlijk-administratieve eenheid, en een als iets eigens erkende en ervaren streek of regio, ja, misschien wel als gewest. Twente, de Stellingwerven en eveneens de Gelderse Achterhoek zijn er in Oost-Nederland de meest sprekende voorbeelden van dat een gebied nu juist op andere dan de meestal toevallige bestuurlijk-administratieve gronden een regionale eenheid vormen kan. Maar zulke gebieden, die blijkbaar binnen de bestuurlijk-administratieve eenheid, waartoe zij behoren, dan ook als zoda-

nig onderscheiden willen zijn, dringen ons daarom met des te meer klem de vraag op, wat onder een regio in deze, dat is in regionalistische, zin te verstaan is. En waar wij ons nu bezinnen op de toekomst van het regionalisme, moet ik daar met de voorbeelden van Twente, de Stellingwerven en de Achterhoek voor ogen meteen bij opmerken, dat de genoemde provincies Groningen en Drente natuurlijk evengoed ooit tot zulke regionale eenheden, wat zij nu nog niet zijn, kunnen uitgroeien. Of dat eens gebeuren zal, dat hangt af van een met succes te voeren, doelbewust regionaal cultuurbeleid in die provincies, een cultuurbeleid herkenbaar voor en gedragen door de daar levende bevolking. Regionalisme is een zaak van regionalisten, ik zei het eerder al. Die regionalisten zijn het die zo'n beleid inhoud en als het er op aankomt ook metterdaad vorm kunnen geven, maar zij bepalen niet de inhoud en de omvang van een regio in de bedoelde zin. Dat moeten de velen doen, die het betreffende gebied bewonen en waarlijk bevolken, dat wil zeggen van een volk voorzien.

In simpele bewoordingen wordt een regio wel bij benadering omschreven als een gebied, waarvan iemand beweert, dat hij zich daar thuis voelt. Voor ons doel - wij hebben het over die regio, waarop de strevingen van de regionalisten zich richten - is zo'n omschrijving te vaag en niet alleen daarom onbruikbaar. Het kan er ons niet om te doen zijn vast te stellen, dat iemand zich ergens, en waar dan wel, meent thuis te voelen. Er moeten anderen zijn, die zich daar om overeenkomstige of vergelijkbare reden eveneens thuis voelen en daarom met zo iemand en met elkaar die gevoelens delen. Het al of niet bestaan van een regio, dat is het gebied, waar regionalisme gedijen kan en misschien toekomst heeft, hangt af van de mate waarin en om welk complex van overeenkomstige of tenminste ver-

gelijkbare redenen onderling verschillende individuen bereid zijn zich ter handhaving van hun culturele en sociale belangen als groep herkenbaar te maken. Of, om het wat concreter te stellen, een Twents regionalisme heeft alleen maar toekomst, als er genoeg bewoners van deze landstreek zijn, die Twente ervaren als het hun het best passende culturele en sociale onderkomen en daar voor uit willen komen. Wat Twente zijn zal naar inhoud en omvang, dat is compleet afhankelijk van hen die zich Twenten voelen en dat weten willen. Een actief regionalisme, dat op enige toekomst hoopt, zal omzichtig moeten opereren om die gevoelens van zoveel mogelijk Twentenaren, waar dat ook maar even kan, te ontzien en zodoende te verlevendigen en te versterken.

Een geheel andere vraag is het natuurlijk of het wel wenselijk is zo'n actief regionalisme zijn toekomst te gunnen, om de Twenten in de toekomst Twenten te laten zijn, als zij dat zouden willen. Want een bevredigend antwoord op die vraag kunnen tenslotte alleen de Twentenaren zelf geven door te laten blijken, dat zij het zo wensen en niet anders. Voor wie de toekomst van het regionalisme probeert te achterhalen, waar wij nu mee bezig zijn, zal het antwoord daarom gevonden moeten worden in de afwegingen van de realiteiten, waardoor de regio voor hen die haar als zodanig ervaren, bepaald wordt.

Wat maakt een landstreek, wat maakt Twente tot een cultureel en sociaal onderkomen, dat zijn bewoners, de Twenten, het best past en waar zij zich inderdaad met elkaar thuis voelen? Dat doen een aantal historisch gegroeide en overgeleverde realiteiten, die actueel beleefd worden, in ieder geval beleefd kunnen worden. De belangrijkste zijn naar mijn inzicht de taal, het milieu, de gaardheid en de historische achtergrond, die de bewoners van een landstreek gemeenschappelijk bezitten

en als gemeenschappelijk bezit ook werkelijk ervaren. Ik noem die vier realiteiten, alsof ze van elkaar gescheiden zijn en zal er zo nog enige toelichting op geven, maar natuurlijk hangen ze op allerlei manieren samen en vaak zijn ze innig met elkaar verweven. Toch zijn ze, naar ik meen, wel te onderscheiden.

De gemeenschappelijke taal is haast altijd en overal het gaafst bewaarde en het best herkenbare aandeel in het totale cultuurbezit, waardoor een regio zich als cultureel-sociale eenheid kenmerkt. Ik druk mij waarschijnlijk helemaal niet te sterk uit, als ik zeg te veronderstellen, dat zo'n eenheid haar zelfstandigheid prijs geeft en verloren gaat, zodra zij van haar eigen taal afstand doet ten gunste van een andere. Zulke ontwikkelingen hebben zich in de loop der tijden op verschillende plaatsen voorgedaan met het door mij veronderstelde gevolg.

Maar de tijden veranderen. Wij moeten er ons wel van bewust zijn, dat het met de afgeslotenheid van onze regionale gemeenschappen gedaan is. Waar zij nog bestaan en als regionale taalgemeenschappen een eigen identiteit bezitten, zijn zij geopend op grotere gehelen, waarvan zij met elkaar en met andere deel uitmaken. De leden van die gemeenschappen kunnen het zich niet meer veroorloven exclusief tot de eigen taalgemeenschap te willen behoren. Zij moeten, al was het alleen maar om zichzelf in zulke grotere gehelen volwaardig te handhaven, het taalleven daarvan als gelijkwaardige partners met de anderen leren te delen. Maar dat is al lang niet eens meer een zaak van uitsluitend eigen belang. Het is een dure plicht, die voortvloeit uit de verantwoordelijkheid van allen, als groepen en als individuen, voor het culturele en sociale welzijn van het volk, waarvan zij even waardevolle en onmisbare componenten zijn, als wie dan ook die zich niet tot een regionale gemeenschap in

het bijzonder willen of kunnen bekenen. Voor hedendaagse regionalisme, dat nog toekomst hebben zal, houdt dat de eigenlijk vanzelfsprekende erkenning in, dat wij weliswaar kunnen behoren tot een regionale taalgemeenschap, maar ons niet mogen onttrekken aan de plichten van iedere deelgenoot van de overkoepelende nationale taalgemeenschap. Modern regionalisme zal natuurlijk streven naar volledige erkenning van het bestaansrecht van de gemeenschappelijke regionale talen en naar behoud, verlevendiging en verrijking van die talen, maar dat alles toch in het volle bewustzijn van de onvervangbare waarde van een gereede beheersing van de nationale taal, ook voor de leden van een bijzondere, regionale taalgemeenschap.

Taalregionalisme heeft zeker toekomst. Daar valt, gelet op de brede belangstelling voor wat er in en over de dialecten geschreven wordt en op de welwillende houding tegenover een verzorgd gebruik van de dialecten, nauwelijks aan te twijfelen. Maar dan moeten de taalregionalisten er wel in zien te slagen het volk van de regionale taalgemeenschappen, dat eeuwenlang met zijn taallevens aan zichzelf is overgelaten, bewust te maken van de vitaliteit, de uitdrukingskracht en de schoonheid van de dialecten. Dat zal in de eerste plaats daarom moeten, omdat in onze veranderende samenlevingsvormen de regionale talen eveneens veranderen en daardoor met de ondergang bedreigd worden, als zij er niet aan toe zouden komen opnieuw te putten uit hun eigen vitaliteit, uitdrukingskracht en schoonheid. Zo'n bewustmaking, waar ik de taalregionalisten nu mee opscheep, en dat doe ik graag, is een moeizaam verlopend proces, dat nogal wat inzicht en de nodige omzichtigheid vraagt van wie het op gang moeten brengen en naar een geslaagd einde willen voeren, omdat het niet alleen van taalkundige en taalhistorische aard is,

maar tegelijkertijd alles te maken heeft met wat een regionale gemeenschap buiten de taal om verder nog bepaalt. Ik laat, om Twente maar weer eens in het geding te brengen, een onverdacht getuige voor wat ik stelde, aan het woord. 'Hèt Twentse dialect bestaat (...) voor haast geen Twentenaar, het begrip Twente heeft voor hem afgedaan en toch is hij met banden des gemoeds aan zijn volkstaal en geboortestreek gehecht. Ziehier een tweeslachtigheid, die ook in het karakter van den Twent tot uiting komt. Van zijn eigen-aardige tongval kan hij weinig kwaads horen zonder zich vernederd te voelen; morgen bejegt hij de verwoedheid van den folklorist of dialectonderzoeker eerst met ironie en dan met hartelijke hulpvaardigheid; terwijl zijn buurman hem overmorgen ervan weet te overtuigen, dat de Twentse volkstaal een verbasterde barbarenspraak is. Kortom, hij wacht op zijn opvoeding als Twentse Nederlander en patriottisch Tubant. Want tot heden is het hem niet geleerd zich te beschouwen als een lid der Nederlandse natie en de overheid, die de opvoeding tot Nederlander lang verwaarloosde in stee van haar terhand te nemen ook buiten de traditionele toespraken, gaat op dat stuk evenmin vrijuit (...). Nogmaals: er dient voor gewaakt te worden dat de Twentenaar (...) zijn huidig dialect beschouwen leert als een eigen-aardig deel van het Nederlands; dat de schoolwoordenboeken niet allerhand Vlaams vermelden en steevast tal van Saksische woorden achterwege laten, die op twee of drievijfde van het Nederlands taalgebied dagelijks gehoord worden; dat de onderwijzer de jeugd weet te behoeden voor minachting en wanbegrip op dit stuk en het Nederlands onderwijst in vergelijking met de Twentse volkstaal!" Dat schreef Herman Bezoen veertig jaar geleden, toen hij zijn boek *Taal en Volk van Twente* voorbereidde. Er is intussen wel iets veranderd, verbeterd

ook, wat op zichzelf en voor de toekomst van het regionalisme hoopgevend is, maar van opvoeding van de Twent als Twentse Nederlander en patriottisch Tubant of van opleiding tot tweetaligheid door middel van consequente vergelijking van het Nederlands met de Twentse volkstaal is sindsdien maar bitter weinig terecht gekomen, zo het al ooit geprobeerd werd. Voor een actief regionalist blijft er dus nog het een en ander te wensen over, maar dat alleen verzekert het regionalisme niet van een rooskleurige toekomst. Daarvoor zal er op het brede front van ons regionalistisch idealisme gestreden moeten worden voor het in gang zetten en bevorderen van dat bewustmakingsproces, waar ik het over had en dat Bezoen bedoelde. Want, al beschouw ik het taallevens van de regionale gemeenschappen als het meest kenmerkende element in de structuur van hun zelfstandigheid, het is mij duidelijk, dat de taal de getrouwe afspiegeling is van alle elementen van zulke structuren tezamen. Ik noemde, om dat even in de herinnering terug te roepen, naast de taal nog het milieu, de geaardheid en de historische achtergrond.

Het gemeenschappelijke milieu, dat is het dorp of de stad, waar men geboren werd. Later kan het aanzienlijk uitgebreid zijn tot een gehele landstreek, die men aan opbouw en onderhoud van het landschap, aan de constructie van huizen, kerken, boerderijen, kantoren of fabrieken, aan de ligging en de planning van dorpen en steden als de meest eigene toch altijd weer herkent en daarom lief gekregen heeft. Maar in deze snel veranderende wereld met haar nieuwe eisen naar de gewijzigde omstandigheden verkeert ons gemeenschappelijke milieu in onmiddellijk gevaar. Het heeft weinig zin in treurnis om te zien naar alles wat al verloren ging. Dat het veel is, mogen wij ons gerust realiseren, als wij maar bedenken, dat niet alle verlies onherstel-

baar is en dat er om der wille van hen, die in deze bedreigde milieus leven en werken moeten, nu eenmaal aan het brengen van offers niet te ontkomen valt. Het is echter evengoed een eis van deze tijd, als er dan al offers gevraagd moeten worden, dat met veel overleg en bedachtzaamheid te doen, overleg en bedachtzaamheid, die voortspruiten uit de erkenning van de levensnoodzakelijke voorwaarde het gemeenschappelijke milieu beleefbaar te bewaren voor hen die het als het hun meest eigene bewoonbaar willen houden. Dat er in dit geval van een niet minder belangrijke opdracht aan het regionalisme van nu en van de toekomst gesproken kan worden dan met betrekking tot de taalgemeenschap, dat ligt voor hand. En ook hierbij gaat het om een bewustmakingsproces, dat niet minder moeizaam verlopen zal.

De gemeenschappelijke geaardheid van een regionale gemeenschap laat zich heel wat moeilijker benaderen dan de taal en het milieu. Daarvoor ontbreken ons immers te zeer concrete gegevens, die zich van individu tot individu onmiskenbaar herhalen. De geaardheid van de Twentenaar, om hem er maar weer bij te halen, het zou best kunnen zijn, dat eigenlijk niemand weet, wat dat is, al wordt er met veel gemak over gesproken, zelfs al zijn er wel boeken over geschreven. Toch weten wij, en wij menen het zeker te weten, dat er zo iets als de geaardheid van de Twentenaar bestaat. Een paar woorden van Bezoen daarover: 'Zijn geografisch besef (...) is beperkt. Hij blijft graag in dezelfde straat wonen en heeft er een afkeer van om onder een anders dak te slapen. Bij hem in de buurtschap of marke vertaalt hij niet alleen met bie oons in'n hook, maar ook wel met in dizze wereld. Hij is overigens niet altijd conservatief, vaak zelfs voortvarend op zijn manier, zeker niet onverdraagzaam, maar ziet door de bomen het bos niet en de harde

strijd om het bestaan heeft het gevoel van saamhorigheid met nog andere mensen dan die zijner naaste omgeving onderdrukt.'

Een even willekeurig bloemlezing van andere uitlatingen: de Twent waardeert iemand die voor zijn woord staat, die noemt hij nen stäörigen keer!; hij vreest zijn vaak sterke emoties; hij streeft naar zelfbeheersing; hij is weinig resoluut, omdat hij zijn ingevingen wantrouwt; hij laat zich graag herhaaldelijk neugen, voordat hij iets aanneemt; als hij zegt: 'ik zal es zeen', dan kun je er bijna zeker van zijn, dat hij een vezoek of een uitnodiging al afgewezen heeft.

Genoeg daarmee over de gearheid van de Twent, want die achterhalen wij toch niet zo gemakkelijk. De gemeenschappelijke geaardheid van een regionale gemeenschap is zo iets als een wijze van leven, waarin de mensen hun innerlijke gesteldheid laten blijken, bewust tot uitdrukking brengen of verbergen. Regionalisten moet het er om te doen zijn de zuiverste uitdrukkingsvormen van die geaardheid alom te laten spreken, maar de middelen waarover zij daartoe beschikken, zijn wel zeer beperkt en bovendien onmiddellijk ondergeschikt aan ieders persoonlijke instelling.

De gemeenschappelijke historische achtergrond tenslotte beïnvloedt regionale gemeenschappen op een al even weinig duidelijk aan te geven wijze. Maar ook daarvan weten wij, en wij weten het niet minder zeker, dat die achtergrond wel degelijk invloed heeft op het saamhorigheidsgevoel, dat mensen tot gemeenschappen smeden kan. Maar dan moeten wij helder inzien dat de historisch zo gegroeide samenlevings- en omgangsvormen van zeden en gewoonten in een gemeenschap met heel wat meer recht dan het historisch-politieke feitenrelaas haar historische achtergrond uitmaken. Kortom, de geschiedenis van een regio is het verhaal van de vormgeving van het men-

selijk leven door de tijden heen in regionaal bepaalde kontekst. Daardoor is zij de natuurlijke, culturele constructie voor alle regionaal denken en handelen. En zou niet juist de toekomst van het regionalisme kunnen liggen in de opdracht, dat het dat verhaal vertelt en zodoende de mensen richt naar die meest natuurlijke, culturele constructie, dat is hen regionaal leert denken en handelen? Het regionalisme zal toekomst hebben, zolang er regionalisten zijn, die zo'n opdracht aanvaarden en uitvoeren in het perspectief van de vier genoemde en beknopt besproken realiteiten. Of het ook de toekomst hebben zal, wie durft zoiets te zeggen?

De Oudheidkamer Twente bestaat 75 jaar en ik verlies mij in nogal theoretische bespiegelingen over de toekomst van het regionalisme. Had ik er niet beter aan gedaan mij maar te houden aan de feiten, waar de Oudheidkamer nu al 75 jaar voor staat? Dan had ik mij veel moeite kunnen besparen door concreet te zeggen, waar het voor het regionalisme nu en in de toekomst op aan komt. Dat is in eigen regio de beschikking te hebben over een regionaal georiënteerd documentatiecentrum met een omvangrijke bibliotheek en een vast en wisselend roerend en on-

roerend bezit aan cultuurhistorisch belangrijke verzamelingen en objecten met het doel belangstelling voor de regionale cultuur te wekken en te versterken. Een centrum ook om activiteiten op het gebied van taal, letterkunde, geschiedenis, volkskunde en volksleven in de regio te stimuleren en in woord en geschrift wetenschappelijk te begeleiden. Een Twentse Akademie? Inderdaad, al 75 jaar. Dat mag hoop op de toekomst geven, in ieder geval voor de toekomst van het regionalisme in Twente. Ik wens de Oudheidkamer een in die zin stralende toekomst en daarmee nu reeds alle geluk met dit jubileum.

H. Entjes

In memoriam G.J. Eshuis, Almelo 1895 - 1980

De heer G.J. Eshuis met de Mans Kapbaargprijs.
(foto fam. Nanninga, Almelo)

Gerrit Jan Eshuis behoort ontegenzeggelijk tot de belangrijkste Twentse amateuroudheidkundigen van deze eeuw. Dit geldt voor het gebied van de streekgeschiedenis en de volkskunde maar evenzeer voor de archeologie. Over dit laatste onderwerp verschenen van zijn hand tal van artikelen in het Dagblad van het Oosten, waarbij met name gewezen kan worden op de serie 'De volksoverlevering als wegwijzer voor de archeoloog'. Hierin nemen verhalen over witte wieven en loakmennekes een grote plaats in. Zijn belangrijkste bijdrage aan de archeologie kwam echter nauwelijks voor het voetlicht, nl. zijn uitgebreide verzameling bodemvondsten, die hij had voorzien van een goede documentatie, onontbeerlijk voor de wetenschappelijke waarde ervan. Niet zonder hartzeer besloot hij de collectie in 1978 over te

doen aan de Oudheidkamer Twente, waarmee hij de regionale archeologiebeoefening een laatste grote dienst bewees.

Eshuis was een laatbloeier op oudheidkundig terrein. Pas omstreeks 1947, op ruim vijftigjarige leeftijd begon zijn nieuwe interesse vorm te krijgen, waarbij een van zijn eerste ontdekkingen, althans het meer algemeen bekend maken ervan, de 12e-eeuwse burcht de Schuilenburg te Almelo betrof. Eshuis vormde geruime tijd een der drijvende krachten achter de amateur-oudheidkunde in Twente. Hij was correspondent van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort en mede-oprichter van de Twentse Werkgemeenschap voor Archeologie en Historie te Almelo.

Meer dan op archeologisch gebied trad hij naar buiten met zijn onderzoekingen op het terrein van de streekgeschiedenis van westelijk Twente en de Vechstreek. Waren zijn verzamelingen goed gedocumenteerd, ook wat hij 'op de boer' hoorde, schreef hij op. Zijn talloze notities bewijzen dit - een goede bewaring en ordening ervan zou een uniek volkskundig archief betekenen!! Eshuis' doel was steeds: schrijven in de krant. Hij bezat de gelukkige combinatie van onderzoeker, verteller én schrijver, waardoor ieder, die wilde, van de resultaten kon meegenieten. Daarbij was Eshuis zelf al bijzonder verheugd, dat hij nog bij zijn leven de uitgave mocht meemaken van de artikelen over Almelo, 'Van boerenland tot stadsrand', in 1976 tot een flink boekwerk gebundeld. De streekbewoners waren bij het tot stand komen van zijn series altijd ten nauwste betrokken. Hoe vaak gebeurde

het niet, dat je 'onderweg' te horen kreeg: 'O, kom ie oet Almelo, dan zöj Eshoes ok wa kennen'. Zeker wel. Zo heeft hij een pakket streekhistorie geschreven vrijwel zonder weerga. Archiefwerk was daarbij noodzakelijk, dat wel, maar het belangrijkste was, de mensen te laten praten. Aan anderen dus, om vroeger of later zijn historie aan te vullen met verder archiefonderzoek. Wie Eshuis lange jaren van nabij heeft meegemaakt, kan niet anders dan een sterke, ook wel zeer persoonlijke herinnering aan hem behouden. Vooral ook een herinnering in dankbaarheid. De belangstelling, waarmee hij jongere 'soort'-genoten tegemoet trad, de altijd aanwezige bereidheid om 'mee te delen' van wat hij wist, men onderging het om nooit weer te vergeten. Als ras-echte Twentenaar kon hij woordenrijk en omstandig vertellen, maar hij was in zijn oordeel even direct als mild en laconiek. En zijn raadgevingen, gegrond op tientallen jaren veld-ervaring, waren het altijd waard om ter harte te worden genomen. Onze eigen ervaringen naderhand gaven hem maar al te vaak gelijk, zoals het belang van waarneming in het veld en navragen bij streekbewoners en het zoeken naar

'zegslieden'. Zodoende was voor eerste schrijver dezes de aanbieding van het watermolenboek in November 1979 aan Eshuis niet een gebaar van sympathie en dank alleen maar ook een erkenning van het hiervoor gestelde. Zonder dat zou het boek één van de belangrijkste aspecten hebben gemist. Misschien kunnen we zeggen, dat Eshuis een 'voltooid' leven heeft gehad. Maar dan een leven, waaruit veel voor anderen - in dit verband jongere gelijkgeïnteresseerden - voortkwam. Die allen, en het zijn er velen, zullen hem in dankbare herinnering houden. Daarvan zijn we overtuigd.

H. Hagens
A.D. Verlinde

De 'Klokkenplas' in Enschede, een middeleeuwse poel

De gemeente Enschede bood bij monde van ir. J.H.J. Bergsma aan enige leden van de Historische Sociëteit (met name de heer H. Kolkman), de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afd. Twente en ondergetekende namens de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek de gelegenheid tot een archeologisch onderzoekje op de Klokkenplas binnen het kader van een herbestrating aldaar. Daartoe werd op 3 en 4 september 1980 een 25 m lange zoeksleuf dwars over de Klokkenplas uitgezet, alsmede twee nevensleufjes. De sleuven werden tot op de vaste grond uitgegraven, wat ca. 2 m diep bleek te zijn. De Klokkenplas ligt in het oude centrum van Enschede tussen de Grote Kerk en het stadhuis. De naam Klokkenplas is pas omstreeks 1960 uitgegeven naar aanleiding van de tijdelijke opslag van de kerkklokken op deze plaats in 1862 na de grote stadsbrand. Het woord plas staat voor het dialect van plaats en had dus geen betrekking op een meertje.

In eerste instantie werden de sleuven uitgezet in de hoop resten van de Borg Enschede (afgebroken na 1433 en vóór 1455) terug te vinden, waarvan de exacte standplaats nog steeds onbekend was (en helaas bleef). Resten van de Borg werden niet gevonden. Met vrij grote zekerheid kan nu wel gesteld worden, dat de Borg niet op de huidige Klokkenplas gestaan heeft, mede door enige boringen en waarnemingen van 3 à 4 jaar geleden. Volgens voor-oorlogse berichten zou de gracht van de Borg aan de Haverstraat gevonden zijn, maar de berichten uit die tijd over grachten zijn niet betrouwbaar (gebleken). In een kleine ontsluiting kan zelfs de buiten-

kant van de depressie, de natuurlijke komvormige laagte, waar de huidige Klokkenplas deel van uitmaakt, als gracht zijn uitgelegd. Volgens A. Benthem (1920, p. 45/46) stond de Borg ten oosten van de Grote Kerk bij het voormalige kantoor van de firma van Heek, heden gelegen op de hoek Markt-Haverstraatpassage. Op p. 143/144 vermeldt Benthem de naam 'de oude Borchstede' voor dit terrein en de huidige Klokkenplas benoorden de Hofstraat.

Het onderzoekje in de sleuven mag dan over de Borg nauwelijks een positief resultaat hebben opgeleverd, over de geschiedenis van de Klokkenplas zelf werd wel een nieuw licht geworpen. Deze plek, die heden als parkeerterrein ca. 80 m bij 30 m meet, staat wat uitgebreider ook op de kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1560 als open plek aangegeven. Het is bekend, dat het terrein vóór 1862 ook nooit bebouwd is geweest. In de sleuven bleek de vaste grond gemiddeld 2 m onder het huidige straatniveau te liggen, dat is op 40 m NAP. Deze ondergrond bestaat vooral uit keileem/keizand met brokken opgenomen tertiaire, groene klei, maar ook dekzand is aanwezig. Op de vaste grond ligt een laag veen en veenmodder van maximaal 30 cm dikte, die plaatselijk weggegraven is (voor turf of bemesting?). De veenlaag duidt op stilstaand water en dit bewijst er het bestaan van een eertijds waterhoudende depressie, een plas of poel. De vaste zandgrond onder de veenmodder is onder invloed hiervan plaatselijk bruin verkleurd.

In de veenlaag werd een beperkt aantal vondsten gedaan, en wel dakpanfrag-

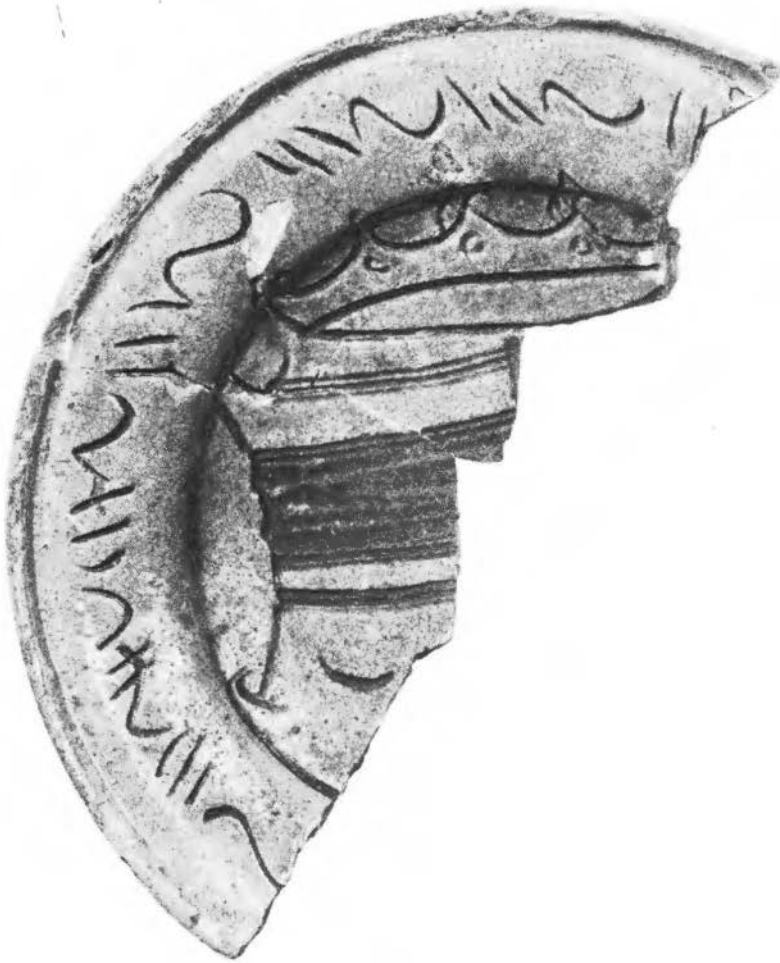

Fig. 1. Enschede, Klokkenschaal. Schaal op 3 lobvoetjes, versierd in slibkras techniek. Doorsnee: 27 cm.

menten, keien, beenderresten (enige malen van runderen en één maal van een varken), twee Pingsdorf scherven midden uit de veenlaag (10e-12e eeuw), een kogelpotscherf ? en een bodem van blauwgrijs aardewerk (14/15e eeuw) bovenuit de veenlaag. Deze vondsten maken duidelijk, dat de veenlaag vooral een middeleeuwse vorming is en dat het poeltje ten minste gedeeltelijk tot in de 15e eeuw open gelegen moet hebben. De plas moet, althans

rond het centrum, van de 15e t/m de 17e eeuw geleidelijk aan gedempt zijn blijkens de vuile- of humeuze, licht puinhoudende vullagen tussen de veenmodder en het huidige straatniveau. In de vullagen zijn vondsten uit de 15e t/m 17e eeuw gevonden, alsmede een paar oudere scherven. Het poeltje en zeker de depressie heeft een grotere uitbreiding gehad dan de oppervlakte van het huidige parkeerterrein, zoals de kaart van van Deventer ook al aangeeft. De begrenzing van de depressie ligt aan alle zijden buiten de huidige Klokkenschaal en in het

noordwesten, onder de overbouwde doorgang naar de Grote Kerk is in 1976 een profiel met veenlaag en erboven liggende vullagen aangetroffen. De bebouwing van het middeleeuwse Enschede moet dan ook in belangrijke mate rondom deze plas zijn gesitueerd. Ook de Grote Kerk, het oudste of een der oudste bouwwerken van de stadskern, is direct buiten de oever van de poel gebouwd en moet daar een dominerend beeld hebben gevormd. De nieuwe gegevens over de Klokkenplas, alsmede het ontbreken van een gracht

rondom de Grote Kerk, sluiten tevens de op basis van oude, vaak onjuiste gegevens gebaseerde theorie over een huneborgachtige burcht ter plaatse uit (zie de artikelen van Meijer en Hagens in 't Inschrien 1975, p. 49-58, alsmede 't Inschrien 1976, p. 49-50; zie ook een afdruk van de kaart van van Deventer aldaar).

Op de kaart van van Deventer is helaas niet aangegeven in hoeverre de Klokkenplas (en naaste omgeving) toen een poel dan wel een gedempte poel was. Slechts de situatie als 'open terrein' is

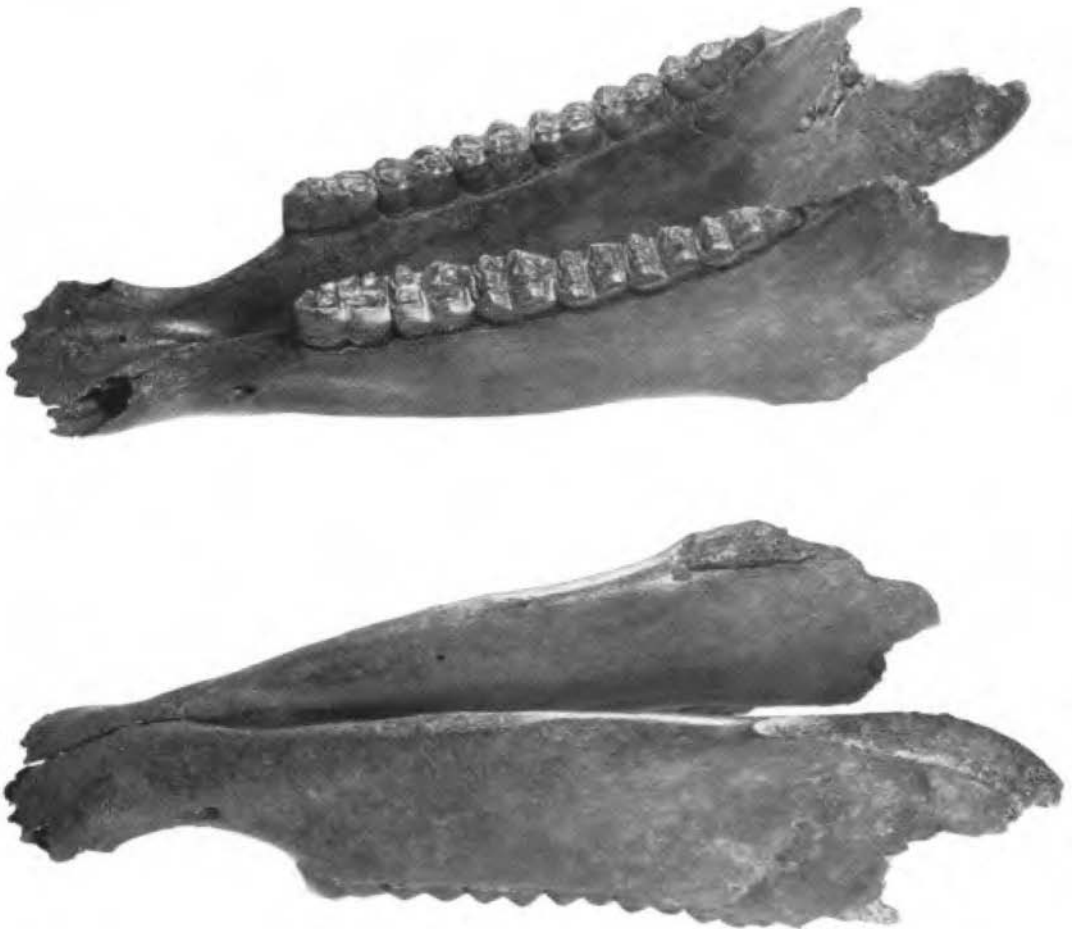

Fig. 2. Enschede, Klokkenplas. Sleetje van onderkaak paard, boven- en onder aanzicht. Lengte: 38 cm.

Fig. 3. Enschede, Kadastrale situatie rondom de Klokkenplas, ca. 1960. Opmeting naar G. v.d. Ziel, gem. Enschede. Zoeksleuven gearceerd.

er op aangegeven. Dit 'open terrein' kan verder bedoeld zijn in het Steinfurtse leenboek, waar tussen 1316 en 1319 ene Arnoldus Voet vermeld staat, die beleend werd met onder meer twee open terreinen in de stad Enschede (zie J. Meijer in 't Inschrien 1975, p. 51). De datering en het humeuze karakter van de vullagen geven verder duidelijk aan, dat de Klokkenplas niet is gedempt met de grond, die vrijkwam bij het graven van de binnengracht. Dit was heel wel mogelijk geweest, daar het ons nog steeds een raadsel is, waar men toendertijd die enorme hoeveelheid grond gelaten heeft.

Ten slotte nog enige opmerkingen naar aanleiding van de vondsten. In de veenmodderlaag zijn een paar Pingsdorf scherven gevonden en in de vullagen en voornoemde veenlaag ook enige kogelpotscherven. Deze vondsten vormen met de reeds eerder bekend geworden kogelpot van de Markt de oudst bekende bodemvondsten uit de Enschedese binnenstad. Zij horen thuis in de periode van de 10e t/m 12e eeuw. Dit aardewerk behoort dus bij de bewoning, die aanwezig was vóór het graven van de binnengracht (voor 1319), dus voor het stedelijke karakter van Enschede. Deze bewoning was op historische gronden reeds bekend. De dakpanfragmenten uit de veenlaag, die dus uit of vóór de 15e eeuw moeten dateren, moeten van een relatief belangrijk gebouw afkomen of daar ten minste voor bestemd zijn geweest. Het meest voor de hand liggen daarbij de Grote Kerk en de Borg Enschede. In de sleuven werden bij toeval ook drie aangepunte, hoekige palen op enige meters van elkaar aangetroffen. Zij waren slechts ondiep in de vaste grond geslagen en zij moeten dateren van voor de demping ter plaatse. Wanneer het al geen losse palen betrof, kunnen zij op zijn best tot een lichte constructie, bijvoorbeeld een steigertje behoord hebben.

De losse vondsten uit de opgraving dateren uit de 14e t/m 19e eeuw: dakpanfragmenten, enige dakleien en zandsteenbrokken, slakken/sinters, enige stukken van dikke vloertegels, vensterglas, enige Siegburg scherven, vrij veel blauwgrijs, veel rood aardewerk en een paar stukken grès. Onder het rode aardewerk kan een halve, 16e eeuwse schaal op drie Lobvoetjes genoemd worden, die in zogenaamde sgrafitto-techniek is versierd met een wapenbord. De tientallen gevonden beenderen bestaan vooral uit runderbotten, enige botten van varkens en één bot van een schaap of geit, alsmede de gehele onderkaak van een paard. Deze kaak heeft blijkens duidelijke slijtvlakken op de onderzijde als sleetje gediend. Dit type prikslee is in Nederland tot nog toe alleen gevonden te Dordrecht en Spijkenisse (determinatie en informatie van Drs. G.F. IJzereef; zie ook zijn artikel in de Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 1974, p. 181-184: A medieval jaw-sledge from Dordrecht).

A.D. Verlinde

Gehoord en gelezen

Tubantia, Dagblad van het Oosten, 1980

19.9 Reconstructie brandmonument op de Markt is goed mogelijk (Enschede); 19.9 Eerste steen stadhuis 50 jaar geleden gelegd; 20.9 Hoe boerderij 't Wiefker aan haar naam is gekomen; 25.9 Veenmuseum mag grond van de gemeente huren (Vriezenveen); 4.10 Archeoloog legt oude boot bloot (Hellendoorn); 9.10 Archeologen leggen oude boot in volle glorie bloot (id.); 10.10 Waar blijft standbeeld ter ere van strijder voor de vrijheid van de Twentse boeren?; 11.10 Roemruchte villa nu architectenkantoor (Enschede); 11.10 Troebelen rond de Belgen van Twente; 18.10 Herinneringen aan Blijdensteinhuis in nieuwe leeszaal?; 20.10 Waas van geheimzinnigheid over opgravingen Plechelmus; 21.10 Staphorster handweverij met opheffing bedreigd; 21.10 Kamerlid in actie om beelden uit Rome terug te krijgen (betr. standbeeld Joan Derk v.d. Capellen tot den Pol); 22.10 Schatgravers stichten de Oudheidkamer Twente; 25.10 Het oude geslacht is zo langzamerhand uitgestorven (Joodse gemeente Almelo); 25.10 Discriminatie van Joden is geen nieuw verhaal; 27.10 Twentse Academie kan regionalisme dienen; 29.10 Historicus Eshuis overleden; 30.10 Restauratie Wevershuisje (Almelo); 1.11 75 jaar verzamelen in Rijksmuseum; 3.11 'Eerste steen' gelegd voor Wissinks mól; 3.11 Amassadeur opent synagoge in Almelo; 3.11 Operrabijn Drukarch installeerde synagoge; 4.11 Jaarboek Twente (20ste) is uit; 13.11 Herstel Storkenhuis is pas het begin (Weerselo, Stift); 14.11 Anjerfonds gul voor carillonactie: f 15.000; 15.11 Niet schamen voor onze streektaal; 19.11 Midwinterhoornblazers willen zo langzamerhand van wedstrijdelement af.

Twentsche Courant, 1980

27.9 Weg veenmuseum ligt open (Vriezenveen); 1.10 Reggeschip dateert uit Middeleeuwen; 1.10 Bootje in Regge uit Middeleeuwen; 4.10 Nijmegen: Gelders pand dat nooit werd ingelost; 4.10 Tuinen van Springer: landschappelijk en tegelijk natuurlijk; 24.10 Terug in oude glorie (Storkenhuis, Stift Weerselo); 25.10 Monumenten van Losser: Belangrijk boek met boeiende informatie; 27.10 Entjes bespeurt tweeslachtigheid bij Twentenaren; 29.10 De 75 jaren verzamelen van de Oudheidkamer; 30.10 Amateur-historicus Eshuis overleden; 1.11 Eerste steen voor herbouw 'Wissinks Mól' in Usselo; 3.11 Usselo met terugkeer 'Wissinks Mól' blij; 4.11 Jaarboek is een staalkaart van Twentse veelzijdigheid; 6.11 Weerselo krijgt een eigen heemkundegroep; 8.11 't Stift als levend monument; 3.11 Restauratie van Stift: karwei nog niet af...; 14.11 Nog steeds geen zekerheid rond behoud van St. Jozefkerk (Enschede); 17.11 Restauratie onthult pastorie (Enschede); 19.11 Twee eeuwen van gedwongen kerken in het geborgene; 19.11 Ingrijpende restauratie Plechelmus in eindfase. Serie W. Rietman, Dag stedeke van gisteren (Diepenheim); 20.9 De houten poot van Klokkengait; 27.9 De Klokkengait van Gait. Anonieme serie 'Molens in Enschede' in 20.9, 27.9, 4.10 en 11.10.

Redactie wenst alle lezers
een gelukkig 1981

Foto: W.H. Dingeldein